

УДК: 373.2-056.36:376.1-056.264

ДО ПРОБЛЕМИ МОВЛЕННЕВОЇ АКТИВНОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З АУТИСТИЧНИМИ ПРОЯВАМИ

Конопляста С.Ю.

доктор педагогічних наук, професор

Косинкіна В.О.

Аутизм – це відхилення у психічному розвитку дитини, головним проявом якого є порушення спілкування дитини з оточуючим світом. Це гранична, «екстремальна», самотність дитини, зниження здатності до встановлення емоційного контакту, комунікації та соціального розвитку. До 2004 року усі результати досліджень дітей з аутизмом були представлені як РДА. Сьогодні аутизм – це більш широке поняття, так як під назвою РДА маємо на увазі дітей з розумовою відсталістю, а діти з розладами аутистичного спектра можуть мати різний рівень інтелекту. Точкою психологічного та соціального дискомфорту є проблема особистісної та мовленнєвої адаптації дитини з аутизмом, а також адаптація її у соціумі. Не дивлячись на велику кількість досліджень в області вивчення особливостей мовленнєвої діяльності осіб з аутизмом, проблема мовленнєвої активності, як ядерного компоненту мовленнєвої діяльності, залишається практично не вивченою.

Проблемі мовленнєвого розвитку дітей з аутизмом присвятили свої дослідження К. Гілберт, Л. Каннер, К.С. Лебединська, О. С. Нікольська, О. Р. Баєнська, В. М. Башина, О. Б. Богдашина, Н. В. Симашкова, М.М.Ліблінг, С. С. Морозова, М. В. Рождественська, В. В. Тарасун, С. Ю. Конопляста, Д. І. Шульженко, Н.В.Базима, І.П.Шептун та ін. В результаті аналізу праць цих дослідників відзначаємо, що поряд з порушенням здатності користуватися мовленням відмічається обмеженість можливості його розуміння, порушення комунікативної функції, стереотипність мовлення тощо. Мовленнєві розлади при аутизмі значно варіюють за ступенем тяжкості і за своїми проявами: від майже зовсім втраченого мовлення, мутизму (коли залишається вокалізація без спілкування, бурчання, окремі слова в стані афекту), до здатності використовувати у спілкуванні самостійне «доросле», нерідко літературне мовлення.

В результаті аналізу праць В. М. Башиної, О. Б. Богдашиної, М. М. Ліблінг, О. Р. Баєнської, Н.В.Симашкової, С. Ю. Коноплястої, Д. І. Шульженко, М. В. Рождественської та ін., є підґрунтя для виділення основних порушень мовленнєвого розвитку у дітей з аутизмом: мутизм у значній частині дітей; ехолалії, часто відірвані у часі; велика кількість слів-штампів, фраз-штампів; фонографічність мовлення; відсутність звернення у мовленні, безпомічність у діалозі; автономність мовлення; пізня поява у мовленні особових займенників (особливо „я“) та їх неправильне вживання; порушення семантичної сторони мовлення; широке вживання неологізмів; порушення граматичної будови мовлення; порушення синтаксичної будови мовлення; порушення звуковимови; нездатність до словотворчості; порушення мелодики мовлення; порушення просодичних компонентів мовлення та інше.

За класифікацією, запропонованою В. М. Башиною та Н. В. Симашковою, при аутизмі виділяються наступні мовленнєві порушення:

1. Порушення мовлення як наслідок затриманого розвитку (недорікуватість, фізіологічна ехолалія, бідність словникового запасу).
2. Мовленнєві порушення пов'язані із затриманим становленням свідомості “Я” у вигляді неправильного вживання займенників.
3. Порушення мовлення кататонічної природи (вербіґерації, ехолалії, егоцентричне, загасаюче внутрішнє мовлення, аутизм, скандування, розтягнута чи прискорена звуковимова, паралінгвістичні порушення тональності, темпу, тембру мовлення та інше).
4. Порушення мовлення як наслідок психічного регресу (поява мовлення довербального фонематичного рівня).
5. Вади мовлення, пов'язані з патологією асоціативного процесу (порушення змістовного боку мовлення у вигляді незавершених, непослідовних асоціацій, контамінацій та ін.).

С. Р. Баєнська, М. М. Ліблінг, О. С. Нікольська, К. С. Лебединська у своїх дослідженнях виділили чотири варіанти мовленнєвого розвитку аутичних дітей:

1 група - відрізняється відсутністю мовлення, польовою поведінкою, майже повним відстороненням від світу, не демонструє вибірковості у контактах зі світом. Частина дітей починає говорити в ранньому віці, але потім мовлення поступово (в результаті стресу) зникає. Внутрішнє комунікативне мовлення може існувати і розвиватися, але помітити це можна лише після тривалого знайомства з дитиною. Наявні вокалізації та бурчання. Окремі слова або короткі фрази, які вимовляє дитина на висоті афекту у значущій для неї ситуації, дозволяють

припустити, що вона розуміє мовлення (хоча б частково).

2 група - груба затримка процесу формування мовлення, низька мовленнєва активність, відсутність спонукань до активного мовлення, наявність ехолалій, набору стереотипних коротких фраз (набутих у ситуації афекту) або цитат з улюблених книг для коментування реальних ситуацій, використання для задоволення прохання інфінітивних дієслів, крику або безпосереднього вказування на бажаний предмет. Неприйняття будь-яких контактів і змін, які не подобаються дитині. Активне прагнення до збереження сталості навколишнього середовища, комунікативних і мовних форм. Скандоване мовлення.

3 група ("книжкові" діти) - наявність значного словникового запасу, використання «дорослого» мовлення (нерідко літературного), застосування довгих монологів на цікаву для дитини тему при повній нездатності до ведення діалогу; порушення вимови у вигляді змазаного та нечіткого мовлення, заміни звуків та невідповідності інтонації змісту. Можуть протягом кількох років говорити на одну й ту саму тему, що хвилює дитину, багато говорять і часто цитують цілі сторінки улюблених літературних творів, але нерідко інтонація не відповідає тексту, у разі спілкування співрозмовника не чують, не схильні до діалогу. Мовлення квапливе, «говорить заглинаючись», у розмові можуть переставляти слова. Під час спілкування можуть дивитися на співрозмовника, але звертаються не до конкретної людини, а до людини взагалі, не враховуючи інтереси іншої особи. Рано набирають знання і словниковий запас за певною темою.

4 група - значна затримка мовленнєвого розвитку (іноді - регрес власного мовлення у віці 2-2,5 років), тихе, нечітке мовлення з відстроченими ехолаліями, можлива відсутність розуміння інструкцій поряд зі швидкою реакцією на складний казковий образ або емоційно - вадливу для дитини ситуацію. На відміну від інших груп аутизму, діти здатні встановити із співрозмовником контакт очей. Але взаємодію негайно припиняють, якщо на шляху трапляється перешкода. Діти здатні звернутися по допомогу й емоційну підтримку до близьких людей. Є труднощі в організації спілкування та взаємодії з ними. Мовлення тихе, нечітке. Дитина в спілкуванні удається до мовлення й діалогу, але переказ тексту ускладнений. Іноді здається, що дитина не розуміє просту інструкцію, проте жваво реагує на ситуацію, що зачепила її (з незрозумілої причини), або образ.

Отже, аналіз літератури, присвяченої мовленнєвому розвитку аутичних дітей, допомагає зробити такі висновки про його особливості:

1) Порушення розвитку комунікативної функції мовлення, використання мовленнєвих штампів, автоматичне використання тільки тих простих фраз, з якими до них звертаються близькі родичі, називаючи себе при цьому у другій або третій особі, з тими ж інтонаціями та побудовою фраз.

2) Відстрочені ехолалії, коли повторення може проходити через години або тижні після первісного звуку. Суттєві труднощі у самостійній побудові розгорнутого мовленнєвого висловлювання. Все вище наведене є ключем до інших мовленнєвих особливостей при аутизмі.

3) Разом з тим у аутичної дитини може спостерігатися надзвичайне чуття мовлення. Звуки, з якими бавиться дитина, частіше всього не комунікативні, а використовуються як засіб аутостимуляції.

4) Складання неологізмів при аутизмі знову ж таки пов'язано з ехолалією — нові слова часто синтезуються зі слів оточуючих, вимовлених в адресу того предмету, який тепер передбачається назвати з їх допомогою.

5) Дефіцит невербальних навичок очевидний як при вербалізаціях так і в рухах. Мовлення може бути монотонним, з повторюваннями, нагадує монолог з ігноруванням спроб оточуючих вступити в розмову. Аутичні діти погано розуміють чужі невербальні комунікації, такі як жести, міміку.

6) Відносно специфічною є автономне мовлення, розмова із собою чи повний мутизм.

Успішність оволодіння мовленнєвою діяльністю неможливе без мовленнєвої активності. У сучасних дослідженнях поняття «мовленнєва активність» розглядається у двох взаємопов'язаних аспектах: з одного боку, це властивість особистості, що виявляється в здатності висловлюватися і сприймати мовлення іншого суб'єкта мовленнєвої комунікації, з іншого - якісно-кількісна характеристика мовленнєвої діяльності (У. М. Сидорова, Л.Й.Айдарова, І. О. Зимня, О. О. Леонтьєв, Р. М. Фрумкіна, О. М. Шахнарович, Д. Б. Ельконін та ін.). Також мовленнєва активність розглядається як умова мовленнєвого спілкування (Б. Г. Ананьєв, А. А. Алхазішвілі, О.О.Бодальов, Л. І. Божович, О. Є. Грибова, Р. М. Фрумкіна, Б. І. Яшина та ін.), як показник інтелектуального розвитку (Л.С. Виготський, О. В. Запорожець, О. О. Леонтьєв, О. Р. Лурія, Д. Б. Ельконін та ін.).

Л.С. Виготський, І.О. Зимня, О.О. Леонтьєв, визначають мовленнєву активність як здатність суб'єкта певного комунікативного акту висловлюватись і водночас сприймати (розуміти) мовлення іншого суб'єкта. А ці здатності відповідно залежать від ступеня оволодіння мовленням і від способів його вживання. За дослідженнями С. Рубінштейна, розуміння мовлення вже включає в себе його активне використання. Активність мовлення обумовлюється ступенем володіння мовленнєвим актом, ступенем розуміння мовлення та потребою у спілкуванні.

В Українському педагогічному словнику за редакцією С. Гончаренка активність визначається як здатність

особистості до свідомої трудової й соціальної діяльності, міра цілеспрямованого, планомірного перетворення нею довкілля, самої себе на основі засвоєння досвіду матеріальної та духовної культури. Активність особистості виявляється у творчості, вольових актах, спілкуванні.

Як стверджують науковці (Б. Г. Ананьєв, Л. І. Божович, С. Л. Рубінштейн), активність відображає об'єктивно наявні відношення особистості, які проявляються в процесі взаємодії людини з суспільним середовищем і реалізуються в її діяльності. Безумовно, активність дитини – необхідний чинник її розвитку (О.В.Запорожець, О. О. Леонт'єв). Активність співвідноситься з діяльністю, визначається через неї, розвивається як якісна її характеристика (С. Л. Рубінштейн). Поза діяльністю активність втрачає сенс.

О. О. Леонт'єв розглядає мовленнєву діяльність як самостійний вид людської діяльності: активний, цілеспрямований, опосередкований мовленнєвою системою та обумовлений ситуацією спілкування процес передавання або прийому повідомлення; різновид інтелектуального акту, що містить два взаємообумовлені процеси – говоріння та слухання, які здійснюються на будь-якому рівні комунікації. Мовленнєва активність є однією із численних форм загальної активності, відображенням потреб, що виникають у дитини відповідно до конкретних ситуацій спілкування.

Поряд з терміном «мовленнєва активність» в літературі зустрічаються терміни «комунікативно-мовленнєва активність» і «активне мовлення». Під комунікативно-мовленнєвою активністю розуміється властивість людини або її діяльнісний стан, що характеризується прагненням до різноманітної мовленнєвої діяльності на рівні її мовленнєвих можливостей. Вона може змінюватися у зв'язку зі змінами самої особистості, соціального середовища, в якій розвивається особистість під впливом навчання. «Мовленнєва активність» і «активне мовлення» часто використовуються як синоніми, але їх не можна вважати синонімічними поняттями, тому що активне мовлення входить до складу мовленнєвої активності і є необхідним компонентом останньої. У дослідженнях, присвячених розвитку мовлення дітей дошкільного віку, поняття «мовленнєва активність» також широко використовується (М. Г. Елагіна, В. В. Ветрова, І. П. Дайлідена, І. М. Кононова, Л. М. Павлова, К. Л. Печора, М.І. Попова, Г. Л. Розенгард-Пупко та ін.). Разом з тим автори, не даючи визначення, розглядають лише окремі її складові. Під мовленнєвою активністю більшість авторів розуміють стійку властивість особистості дитини, що виявляється: у здатності сприймати і розуміти мовлення оточуючих; у самостійному, різноманітному, ініціативному використанні мовлення у практиці спілкування; в активному володінні мовленням.

Видатні дослідники у галузі психології Л. А. Венгер та Г. Г. Кравцов виділяють такі чинники мовленнєвої активності:

- наявність у дитини пізнавальних інтересів;
- наявний рівень знань дитини;
- уміння зосереджувати увагу на пропонуваному матеріалі;
- уміння діяти відповідно до вказівок педагога;
- зацікавленість у вирішенні пропонуваних завдань;
- наявність потреби відповідати на поставлені запитання, звертатись із запитаннями, виправляти

допущені помилки .

Проявами мовленнєвої активності дослідники вважають: швидкість мовленнєвих реакцій; вибір ігор і захоплень, пов'язаних з мовленням, швидкість і точність вибору слів, правильність розгортання синтаксичних конструкцій, тексту (М. Р. Львов); здатність дитини без підказок і тривалих пауз розвивати свою думку (Л. М. Павлова); темп мовленнєвої промови (Р. Т. Фульга); балакучість (В. Ф. Сибірякова), які прослідковуються в усіх функціях мовлення.

Подальше вивчення та дослідження мовленнєвої активності дозволить допомогти дитині з аутистичними розладами в майбутньому оволодіти основними навичками комунікативної поведінки, мовленням, та навчитися пристосовуватися до життя у соціумі.

Література

1. **Базима Н.В.** Формування мотивації мовленнєвої активності у дітей з аутистичними порушеннями: Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2013. – № 23. – С. 10-14.
2. **Выготский Л. С.** Мышление и речь // Лев Семенович Виготский. – М.: Лабиринт, 1999. – 352 с.
3. **Елагина М. Г.** Влияние некоторых особенностей общения на возникновение активной речи в раннем возрасте // Вопросы психологии. — 1977. - № 2. - С.135-142.
4. **Никольская О. С.,** Баенская Е.Р., Либлинг М.М. Аутичный ребенок: Пути помощи. -М.: „Теревинф“, 1997. -336 с.
5. **Рождественська М. В.,** Конопляста С. Ю. Ранній дитячий аутизм: Навч. посіб. - К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2004.-69 с.
6. **Шульженко Д. І.** Основи психологічної корекції аутистичних порушень у дітей : монографія / Діна Іванівна Шульженко. – К., 2009. – 385 с.

References

1. **Bazyma N. V.** Formuvannya motivatsiyi movlennєvoyi aktivnosti u ditey z autistichnimi porushennyami: Naukoviy chasopis NPU imeni M. P. Dragomanova. Seriya 19. – K.: NPU imeni M.P.Dragomanova, 2013.
2. **Vygotskiy L. S.** Myshlenie i rech // Lev

Semenovich Vigotskiy. – М.: Labirint, 1999. – 352 s. 3. **Elagina M. G.** Vliyanie nekotorykh osobennostey obscheniya na vozniknovenie aktivnoy rechi v rannem vozraste // Voprosy psihologii. — 1977. - # 2. - S.135-142. 4. **Nikolskaya O. S.**, Baenskaya E.R., Libling M.M. Autichnyiy rebenok: Puti pomoschi. -М.: „Terevinf”, 1997. -336 s. 5. **Rozhdestvenska M. V.**, Konoplyasta S. Yu. Ranniy dityachiy autizm: Navch. posib. - К.: NPU im. M. P. Dragomanova, 2004.-69 s. 6. **Shulzhenko D. I.** Osnovi psihologichnoyi korektsiyi autistichnih porushen u ditey : monografiya / Dina Ivanivna Shulzhenko. – К., 2009. – 385 s.

Конопляста С. Ю., Косинкіна В. О. До проблеми мовленнєвої активності дітей дошкільного віку з аутистичними проявами

У статті розглядається проблема мовленнєвої активності, як ядерного компоненту мовленнєвої діяльності дітей з аутистичними розладами. Зазначено, що мовленнєві розлади при аутизмі значно варіюють за ступенем тяжкості і за своїми проявами: від майже зовсім втраченого мовлення, мутизму, до здатності використовувати у спілкуванні самостійне «доросле», нерідко літературне мовлення. Виділені основні порушення мовленнєвого розвитку у дітей з аутистичними проявами, а також наведені варіанти мовленнєвого розвитку аутичних дітей, спираючись на дослідження різних авторів. Зроблені висновки стосовно мовленнєвого розвитку дітей з аутизмом. Зазначено, що успішність оволодіння мовленнєвою діяльністю неможливе без мовленнєвої активності. Поняття «мовленнєва активність» розглянуте у таких взаємопов'язаних аспектах, які залежать від ступеня оволодіння мовленням і від способів його вживання: з одного боку, це властивість особистості, що виявляється в здатності висловлюватися і сприймати мовлення іншого суб'єкта мовленнєвої комунікації, з іншого - якісно-кількісна характеристика мовленнєвої діяльності. Здійснений аналіз термінів «комунікативно-мовленнєва активність» і «активне мовлення», що використовуються у літературі поряд з поняттям мовленнєва активність. Указані чинники та прояви мовленнєвої активності, що прослідковуються у мовленні аутичних дітей.

Ключові слова: аутизм, мовленнєвий розвиток, мовленнєві порушення, мовленнєва активність, активне мовлення, чинники мовленнєвої активності.

Коноплястая С. Ю., Косынкина В. О. К проблеме речевой активности детей дошкольного возраста с аутистичными проявлениями

В статье рассматривается проблема речевой активности, как ядерного компонента речевой деятельности детей с аутистичными расстройствами. Отмечено, что речевые расстройства при аутизме значительно варьируют по степени тяжести и по своим проявлениям: от почти полностью утраченной речи, мутизма, к способности использовать в общении самостоятельную «взрослую», нередко литературную речь. Выделены основные нарушения речевого развития у детей с аутистическими проявлениями, а также приведены варианты речевого развития аутичных детей, опираясь на исследования разных авторов. Сделаны выводы относительно речевого развития детей с аутизмом. Отмечено, что успешность овладения речевой деятельностью невозможна без речевой активности. Понятие «речевая активность» рассмотрено в следующих взаимосвязанных аспектах, которые зависят от степени овладения речью и от способов ее применения: с одной стороны, это свойство личности, проявляющееся в способности высказываться и воспринимать речь другого субъекта речевой коммуникации, с другой - качественно-количественная характеристика речевой деятельности. Проведен анализ терминов «коммуникативно- речевая активность» и «активная речь», используемых в литературе наряду с понятием речевая активность. Указаны факторы и проявления речевой активности, которые прослеживаются в речи аутичных детей.

Ключевые слова: аутизм, речевое развитие, речевые нарушения, речевая активность, активная речь, факторы речевой активности.

Konoplyasta S. U., Kosynkina V. O. To the problem of speech activity preschool children with autistic disorders

In the article the problem of speech activity is studied as a core component of speech work of children with autistic disorders. It is mentioned that speech disorders in the presence of autism differ significantly in the level of severity and in its manifestations: starting from almost complete loss of speech, mutism, to the ability to use an independent, 'adult' and even literary language/speech in communication. The basic abnormalities of speech development of children with autistic manifestations are singled out and the variants/ways of speech development for autistic children are presented based on researches of different authors. Conclusions regarding speech development of the children with autism are made up. It is mentioned that successful acquirement of speech work is impossible without speech activity. The notion of 'speech activity' is studied in such interrelated aspects which depend on the level of speech acquirement and on the ways of its usage: on one hand, it is a feature of personality which becomes apparent in the ability to express oneself and to perceive the speech of other subjects of speech communication; on the other hand, it is a qualitative and quantitative feature of speech work. The analysis of the notions 'communicative speech activity' and 'active speech' as such ones which are used in the studies alongside the notion 'speech activity' has been carried out. The factors and manifestations of speech activity, which are traced in a speech of autistic children, are pointed out.

Key words: autism, speech development, speech disorders, speech activity, active speech, factors of speech activity.

Стаття надійшла до редакції 25.10.2013 р.

Статтю прийнято до друку 30.10.2013 р.